

2BLACKDOT..

“Esasen konu hep 2 nokta arasındadır”

Haftalık Politik ve Jeopolitik Gelişmeler

13 Temmuz 2026 – Sayı 117

Bu hizmet size 2blackdot ve Tema Grup tarafından ücretsiz verilmektedir. Bu yazılanlar yatırım tavsiyesi değildir.

Hazırlayan: Hakan Çalışkantürk

2twoblackdots@gmail.com

<https://www.2blackdots.com>

*** Yasal Uyarı:*** Burada yer alan yatırım bilgi, yorum ve tavsiyeleri yatırım danışmanlığı kapsamında değildir. Yatırım danışmanlığı hizmeti; a racı kurumlar, portföy yönetim şirketleri, yatırım ve kalkınma bankaları ile müşteri arasında imzalanacak yatırım danışmanlığı sözleşmesi çerçevesinde ve yetkili kuruluşlar tarafından kişilerin risk ve getiri tercihleri dikkate alınarak kişiye özel olarak sunulmaktadır. Burada yer alan yorum ve tavsiyeler ise genel niteliktedir. Bu yorum ve tavsiyeler mali durumunuz ile risk ve getiri tercihinize uygun olmayabilir. Bu nedenle sadece burada yer alan bilgilere dayanarak yatırım kararı verilmesi beklentilerinize uygun sonuçlar doğurmayabilir. Gerek bu yayındaki gerekse bu yayında kullanılan kaynaklardaki hata ve eksikliklerden ve bu yayındaki bilgilerin kullanılması sonucundaki yatırımcıların ve/veya ilgili kişilerin uğrayabilecekleri doğrudan ve/veya dolaylı zararlardan, kar yoksunluğundan, manevi zararlardan ve her ne şekilde olursa olsun üçüncü kişilerin uğrayabileceği her türlü zarardan dolayı 2blackdot ve Hakan Çalışkantürk sorumlu tutulamaz.

2blackdot haftalık bülteni yönetici özeti:

Srebrenitsa'nın Hukuki Mirası ve Mahkemeler

Bireysel Cezai Sorumluluk

ICTY ve IRMCT bireyleri (Karadžić, Miadić) yargıladı.

Devlet Sorumluluğu

Uluslararası Adalet Divanı (ICJ) Sırbistan'ın yükümlülüklerini değerlendirdi.

Önemli Bulgu: "Önleme Yükümlülüğü" ihlali.

ICJ, Sırbistan'ın soykırımın doğrudan faili olduğuna dair delil bulamamış, ancak soykırımı "önleme" ve faileri "cezalandırma" yükümlülüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir.

ARSIWA Çerçevesi ve Hukuki Eşikler

İsnat Eşiği
(Yüksek Kontrol Gerekir)

Önleme Eşiği
(Daha Düşük Eşik)

Etkin Kontrol
(Effective Control)
Testi (ARSIWA Md. 8)

Devletin spesifik operasyon üzerinde doğrudan talimat veya tam denetim sahibi olması gerekir.

Önleme
Yükümlülüğü

Devletin "riski bilmesi veya bilmesi gerekmesi" yeterlidir.

8.372

Boşnak Müslüman Kurban.

Temmuz 1995'te Ratko Mladić komutasındaki güçler tarafından sistematik olarak öldürülen kurbanların %90'ından fazlası DNA metodolojisi ile tespit edilmiştir.

Srebrenitsa ve Gazze: Karşılaştırmalı Analiz

Srebrenitsa

Gazze

BM Sahadaki Rolü

Silahlı banş gücü (UNPROFOR) mevcuttu.

Silahlı bir koruma gücü bulunmamaktadır.

Temel Eleştiri

Güvenli bölgeyi koruyamama (Operasyonel).

Güvenlik Konseyi'nin kilitlenmesi (Kurumsal).

Hukuki Odak

Fillin devlete atfedilmesi (İsnat).

Üçüncü devletlerin desteği ve önleme yükümlülüğü.

Üçüncü Devletlerin Sorumluluğu (Madde 16 & 41)

Gazze bağlamında üçüncü devletlerin İsrail'e verdiği aile ve istihbarat desteğinin "yardım ve yataklık" (Madde 16) kapsamında sorumluluk doğurup doğurmayacağı merkezdedir.

R2P (Koruma Sorumluluğu) Sınavı

Srebrenitsa'nın başarısızlığından doğan R2P doktrini, bugün Gazze'de uluslararası toplumun kitlesel sivil kayıpları önlemedeki siyasi iradesini test etmektedir.

Güncel Balkan Jeopolitiği (2026 Risk Analizi)

Bosna-Hersek: Anayasal Çözüm Riski.

Sırp Cumhuriyeti liderliğinin ayrılıkçı söylemleri ve devlet kurumlarını işlevsizleştirme çabaları en kritik risk alanı olarak görülmektedir.

Kuzey Kosova Gerilimi.

Plaka ve kimlik krizleriyle başlayan gerilimler, paramiliter yapılanmalar ve yere çatışmalar nedeniyle düşük yoğunluklu ama hızlı tırmanma potansiyeli taşımaktadır.

Hafıza Siyaseti ve İnkâr.

Savaş suçlarının kahramanlaştırılması ve soykırım inkârı, bölgede yeni nesiller arasında uzlaşma zeminini çürüten yapısal bir risk teşkil etmektedir.

Jeopolitik ve Küresel Gelişmeler:

GAZZE'Yİ UNUTMAMAK İÇİN SREBRENİTSA'YI YENİDEN HATIRLAMAK
SREBRENİTSA KATLIAMI, DEVLET SORUMLULUĞU VE ULUSLARARASI HUKUK VE

“Güncel Balkan Jeopolitiğinde Muhtemel Risk Alanları”

GİRİŞ

Srebrenitsa, yalnızca Temmuz 1995'te işlenmiş bir kitlesel vahşet değil, aynı zamanda uluslararası hukukun farklı katmanlarını aynı dosyada bir araya getiren kurucu bir olaydır: soykırım hukuku, devlet sorumluluğu, bireysel cezai sorumluluk, uluslararası örgütlerin sorumluluğu, barışı koruma hukukunun sınırları ve nihayet “Koruma Sorumluluğu”nun düşünsel zemini bu olay etrafında yeniden biçimlenmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Adalet Divanı içtihadı sayesinde Srebrenitsa, “etnik temizlik” ile “soykırım” arasındaki çizginin nereye çekileceğini; “özel kast”ın nasıl ispatlanacağını; bir devletin doğrudan fail sayılması ile önleme ve cezalandırma yükümlülüğünü ihlal etmesi arasındaki farkı; ayrıca komuta sorumluluğunun ceza hukuku içindeki yerini açıklığa kavuşturan temel bir laboratuvar işlevi görmüştür.

Bu nedenle Srebrenitsa'yı yalnızca “bir katliam” başlığı altında okumak eksik kalır. Hukuken belirleyici olan, bir yandan **ICTY** (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia)¹ ve **IRMCT** (International Residual Mechanism for Criminal Tribunals)²; öte yandan **ICJ** (International Court of Justice)³ nin Sırbistan'ı Genocide Convention çerçevesindeki devlet yükümlülükleri bakımından değerlendirmiş olmasıdır. Bu ikili yapı, aynı tarihsel olayın iki ayrı normatif düzlemde farklı sonuçlar doğurabileceğini gösterir: birey bakımından ceza, devlet bakımından ise isnat, ihlal, tazmin ve tekrar etmeme yükümlülüğü.

Srebrenitsa ile Gazze arasında kurulması gereken bağ; uluslararası hukukun her iki durumda da insan yaşamını koruma amacına ne ölçüde hizmet edebildiğinin değerlendirilmesidir. Srebrenitsa'nın hukuki mirası, uluslararası toplumun kitlesel suçlara karşı seçici değil, evrensel ve tutarlı bir yaklaşım benimsemesini zorunlu kılmaktadır.

¹ICTY: BM Güvenlik Konseyi tarafından 1993 yılında kurulmuştur. Eski Yugoslavya topraklarında 1991 yılından itibaren işlenen savaş suçları, insanlığa karşı suçlar, soykırım ve Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır ihlallerinden sorumlu bireyleri yargılamakla görevlendirilmiştir. Mahkeme 2017 yılında faaliyetlerini tamamlamıştır.

²IRMCT:BM Güvenlik Konseyi tarafından 2010 yılında kurulmuş, 2012'de (ICTR için) ve 2013'te (ICTY için) faaliyete başlamıştır. ICTY ve International Criminal Tribunal for Rwanda kapandıktan sonra kalan görevleri devralmıştır.

³ ICJ: Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler'in ana yargı organıdır ve 1945 tarihli BM Şartı'nın XIV. Bölümü ile kurulmuş, 1946 yılında faaliyete başlamıştır. Merkezi Lahey (The Hague), Hollanda'dadır. ICJ yalnızca devletleri yargılar; bireyleri yargılamaz.

SREBRENİTSA SOYKIRIMI

Srebrenitsa Soykırımı, 1991–1995 Yugoslavya İç Savaşı'nda (Hırvatistan Savaşı ve Bosna Savaşı) Sırp Cumhuriyeti Ordusu'nun Srebrenitsa'ya karşı giriştiği harekât esnasında Temmuz 1995'te yaşanan ve en az 8.372 Müslüman Boşnak erkek ve çocuğun Bosna–Hersek'in Srebrenitsa kasabası ve çevresinde, Ratko Mladić komutasındaki ağır silahlarla donatılmış Sırp ordusu tarafından sistematik olarak öldürülmesidir. Katliamda bir kısım kadın ve küçük yaşta çocuğun da öldürüldüğü, belgelerle kanıtlanmıştır. Kırırma, Sırp Cumhuriyeti Ordusu'nun yanı sıra "Akrepler" olarak tanınan Sırbistan özel güvenlik güçleri de katılmıştır. Birleşmiş Milletler, Srebrenitsa'yı güvenli bölge ilan etmiş olmasına karşın 400 silahlı Hollanda barış gücü askerinin varlığı katliamı önle(ye)memiştir.

Srebrenitsa katliamı II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da gerçekleşmiş en büyük toplu insan kıyımı olması ve Avrupa'daki hukuksal olarak ilk kez belgelenmiş soykırım olması açısından da önem taşır.

2002 yılında katliamla ilgili bir raporun ardından Hollanda hükûmeti katliamı önleyemediği gerekçesiyle toplu olarak istifa etti. 2013, 2014 ve 2019'da Hollanda devleti, Hollanda yüksek mahkemesi ve Lahey bölge mahkemesinde 300'den fazla insanın ölümünü önlemek için yeterli çabayı göstermemekten sorumlu bulundu. Nisan 2013'te Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić, Srebrenitsa'da işlenen "suç" nedeniyle özür diledi ancak bunu soykırım olarak adlandırmayı reddetti.

Birleşmiş Milletler, 23 Mayıs 2024 tarihinde alınan kararla, 11 Temmuz'u Srebrenitsa Soykırımını Anma Günü olarak kabul etti.

Mahkeme	Tam Adı	Kimleri yargılar?	Srebrenitsa'daki rolü
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia	Bireyleri	Karadžić, Mladić ve diğer sanıkları soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan yargıladı.
IRMCT	International Residual Mechanism for Criminal Tribunals	Bireyleri	ICTY'nin kalan görevlerini devraldı; temyizleri ve infaz süreçlerini yürüttü.
ICJ	International Court of Justice	Devletleri	Sırbistan'ın Soykırım Sözleşmesi kapsamındaki devlet sorumluluğunu değerlendirdi; soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüklerini ihlal ettiğine hükmetti, ancak soykırım fiilini doğrudan Sırbistan'a atfetmedi.
ICC	International Criminal Court	Devlet başkanları dahil bireyleri yargılar.	Srebrenitsa'yı yargılamamıştır. Çünkü: Srebrenitsa → 1995, ICC → 2002 ICC Savcılığı Filistin topraklarında işlendiği iddia edilen suçlara ilişkin soruşturma yürütmektedir.

Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro kararı ve ARSIWA çerçevesi

ICJ'nin **Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)** başlıklı 26 Şubat 2007 tarihli kararı, Soykırım Sözleşmesi'nin devlet sorumluluğu boyutunu ilk kez esas bakımından yorumlayan karardır. Mahkeme, Srebrenitsa'da soykırım işlendiğini kabul etmiş; ancak Sırbistan'ın bu soykırımın **doğrudan faili** olduğu, **suça ortak olduğu** ya da VRS'nin eylemlerinin tümüyle Sırbistan'a isnat edilebildiği sonucuna varmamıştır. Buna karşılık Mahkeme, Sırbistan'ın soykırımı **önleme yükümlülüğünü** ihlal ettiğine; failerin cezalandırılması bakımından, özellikle Ratko Mladić'i ICTY'ye teslim etmemek suretiyle **cezalandırma/iş birliği yükümlülüğünü** ihlal ettiğine; ayrıca 1993 tarihli geçici tedbir kararlarına riayet etmediğine hükmetmiştir.

Bu kararın **ARSIWA** (Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts)^{4, 5} Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Doğan Devlet Sorumluluğuna İlişkin Maddeler bakımından en kritik düğümü, **isnat** sorunudur. ARSIWA madde 4'e göre bir devlet organının fiilleri devlete atfedilir; madde 8'e göre ise bir kişi ya da grubun fiilleri, o grup belirli fiili işlerken devletin talimatı, yönlendirmesi veya kontrolü altında hareket ediyorsa devlete isnat edilir. ICJ, Bosnalı Sırp güçlerin ve özellikle VRS (Vojska Republike Srpske) Sırp Cumhuriyeti Ordusunun Sırbistan'ın **de jure ya da de facto** organı olduğunun yahut Srebrenitsa'daki spesifik soykırım fiilleri bakımından Belgrad'ın **effective control** (etkili kontrol)⁶ uyguladığının gösterilemediğini belirtti. Mahkemenin kullandığı test, Nicaragua⁷ çizgisindeki "effective control" anlayışını teyit ederek, genel siyasi, askerî ve mali nüfuzun tek başına madde 8 anlamında isnat için yeterli olmadığını ortaya koydu.

Tam da bu noktada kararın en tartışmalı, fakat doktrinel olarak en öğretici yanı ortaya çıktı: Sırbistan'ın VRS üzerinde ciddi etkisi bulunduğu kabul edilmesine rağmen, bu etki **soykırım fiillerinin devlete isnadı** için yeterli görülmemiştir. Buna karşılık aynı etki, **önleme yükümlülüğünün ihlali** için yeterli kabul edilmiştir. Mahkeme, bir devletin önleme yükümlülüğünün, devletin ciddi soykırım riski hakkında bilgi sahibi olduğu ya da normal koşullarda bilgi sahibi olması gerektiği ve olayları etkileme kapasitesine sahip bulunduğu anda doğduğunu vurguladı. **Bu yaklaşım, isnat için aranan yoğun kontrol eşiği ile önleme yükümlülüğünün tetiklendiği daha düşük eşik arasında bilinçli bir ayırım kurmuştur.**

ARSIWA'nın sonuç rejimi bakımından da karar önemlidir. Uluslararası haksız fiilin unsurlarını koyan madde 2 ile ihlalin doğduğu anı belirleyen madde 12 mantığı, ICJ kararında dolaylı biçimde işler; madde 30'daki **ihlale son verme ve tekrar etmeme güvencesi** ile madde 31'deki **tam giderim** ilkesi ise kararın tazmin kısmında hissedilir. Bununla birlikte Mahkeme, Sırbistan'ın önleme yükümlülüğünü ihlal etmesinin, soykırımın kesin olarak önlenemez olduğu anlamına gelmediğini; bu nedenle maddi tazmin yerine esasen **ihlalin tespiti** biçiminde tatmin sağladığını kabul etti. **Bu husus, devlet sorumluluğunda nedensellik ispatının ne kadar yük taşıdığını gösterir.**

ARSIWA madde 16'nın, yani bir başka devletin hukuka aykırı eylemine **yardım veya destek** verilmesi hâlinde sorumluluk kuralının, Srebrenitsa bağlamında neden tali kaldığı da ayrıca önemlidir. Bu hüküm lafzen bir devletin başka bir devlete yardımıyla ilgilidir; oysa Srebrenitsa'daki temel isnat sorunu VRS gibi Bosnalı Sırp oluşumların Sırbistan'a doğrudan atfedilip atfedilemeyeceği meselesiydi. Bu nedenle ICJ, yardım/yardımcılık mantığını öncelikle Soykırım Sözleşmesi'nin kendi çerçevesinde ve önleme-cezalandırma yükümlülükleri bağlamında işledi; ARSIWA madde 16 ise ancak analogik ve tamamlayıcı bir okuma imkânı verdi. Buna karşılık ARSIWA madde 41'in işaret ettiği üzere, soykırım gibi jus cogens niteliğindeki ağır ihlaller bütün devletler için iş birliği, tanımama ve sürdürmeye yardım etmeme sonuçları doğurur; bu normatif miras, Srebrenitsa sonrasında çok daha görünür hale gelmiştir.

⁴ ARSIWA, International Law Commission (ILC) tarafından yaklaşık 40 yıllık bir çalışmanın sonunda hazırlanmış ve 2001 yılında kabul edilmiştir. Ardından BM Genel Kurulu, 12 Aralık 2001 tarihli 56/83 sayılı Kararı ile bu metni not etmiş ve devletlerin dikkatine sunmuştur. Her ne kadar bir uluslararası sözleşme olmasa da bugün ARSIWA'nın önemli bir kısmı uluslararası teamül hukukunu yansıttığı gerekçesiyle ICJ, hakem mahkemeleri, uluslararası ceza mahkemeleri ve devlet uygulamalarında düzenli olarak uygulanmaktadır. ARSIWA, devlet sorumluluğuna ilişkin çağdaş uluslararası hukukun en kapsamlı kodifikasyonunu oluşturmaktadır.

⁵ Srebrenitsa, ARSIWA'nın 8. maddesinin (effective control) uluslararası yargı pratiğinde somutlaştığı ilk büyük dava iken; Gazze, ARSIWA'nın 4., 16. ve 41. maddelerinin ileride de değinileceği üzere birlikte yorumlanacağı ilk küresel kriz olma potansiyelini taşımaktadır.

⁶ Uluslararası Adalet Divanı'na (ICJ) göre effective control, bir devletin yalnızca bir silahlı grubu finanse etmesi, silahlandırması, eğitmesi veya genel olarak desteklemesinin yeterli olmadığı; söz konusu grubun gerçekleştirdiği belirli operasyon veya ihlal üzerinde fiili ve etkin bir kontrol kurmuş olması gerektiği anlamına gelir. Başka bir ifadeyle; Devlet, yalnızca grubu desteklediği için değil, ihlale yol açan spesifik eylemi yönlendirdiği veya kontrol ettiği ölçüde sorumludur. Bu nedenle effective control, uluslararası hukukta oldukça yüksek bir ispat standardı olarak kabul edilir.

Effective Control Testinde Aranan Unsurlar: Mahkeme uygulamalarına göre genellikle şu göstergeler aranır:

- Belirli operasyon için emir verilmesi
- Operasyonun planlanması
- Operasyonun yönetilmesi
- Hedeflerin belirlenmesi
- Operasyon sırasında komuta ilişkisi
- Eylemin gerçekleştirilmesi üzerinde fiili denetim Bunlardan biri veya birkaçının güçlü şekilde ispatlanması gerekir.

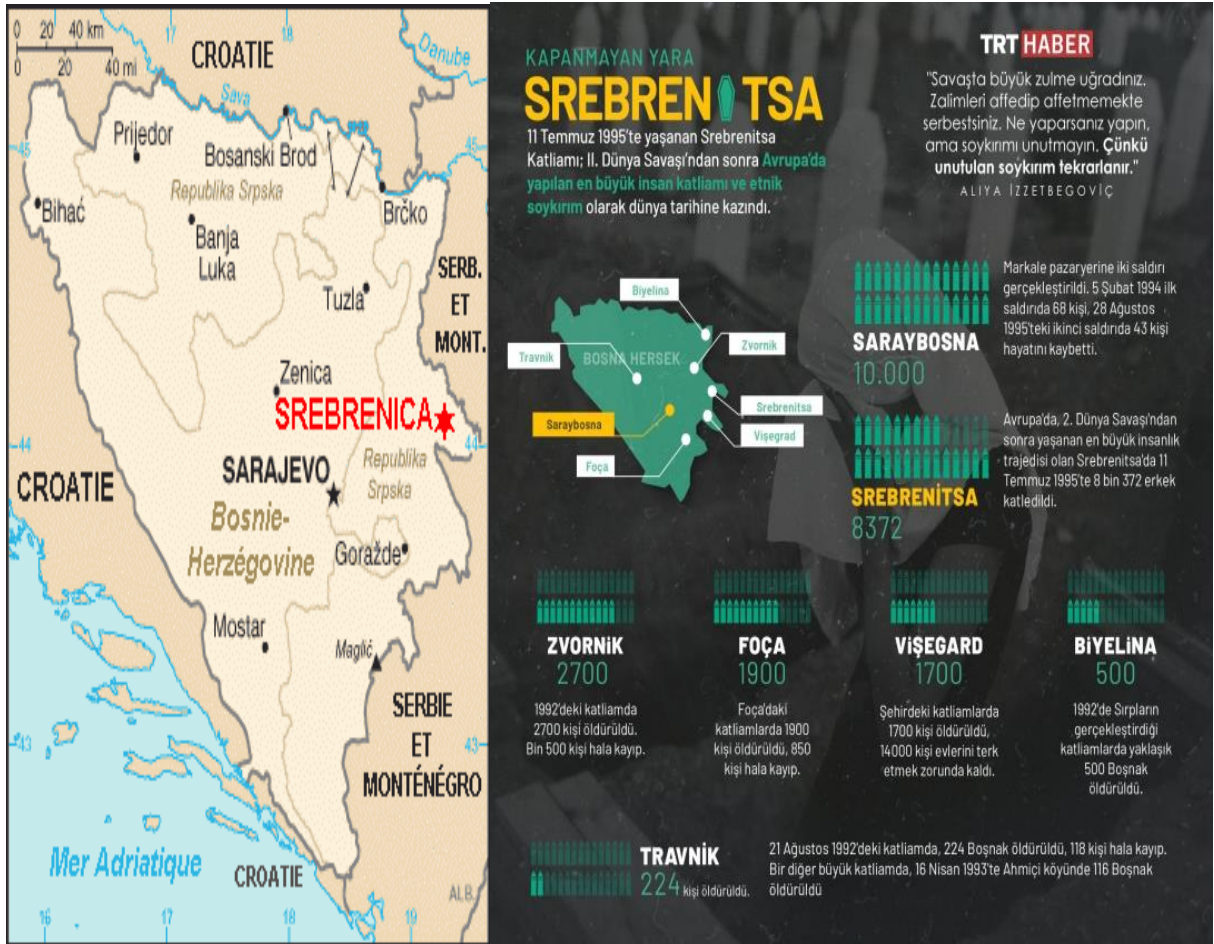
⁷ Nicaragua v. United States kararı, devlet sorumluluğu hukukunda dönüm noktası niteliğindedir. ICJ, devlet dışı silahlı gruplara sağlanan finansman, silah, eğitim ve lojistik desteğin tek başına bu grupların tüm eylemlerini destek veren devlete atfetmeye yeterli olmadığına hükmetmiş; bunun yerine, uluslararası hukuka aykırı fiilin işlendiği spesifik operasyon üzerinde devletin 'etkin kontrol' (effective control) kurmuş olmasını aramıştır.

SREBRENİTSA'DA O GÜNKÜ SİYASÎ VE ASKERÎ DURUM

Srebrenitsa'nın hukuken asıl trajedisini, buranın 1993'ten itibaren bir **Birleşmiş Milletler "güvenli bölgesi"** olarak ilan edilmiş olmasıdır. Güvenlik Konseyi'nin 819 sayılı kararı, Srebrenitsa ve çevresinin silahlı saldırılardan arındırılmış bir güvenli alan olarak muamele görmesini talep etti; 836 sayılı karar ise UNPROFOR'un güvenli alanlara yönelik bombardımanlara karşı "gerekli tedbirleri" kullanmasını ve hava gücü desteğini öngören daha kuvvetli bir koruma çerçevesi kurdu. Kâğıt üzerinde güvenlik sözü verilmişti; sorun, bu sözün ne askerî kapasite ne de siyasî irade ile desteklenmemesiydi.

1995 yazına gelindiğinde, güvenli bölge fiilen kuşatma, yardım akışının kesilmesi ve askerî kırılma içinde yaşıyordu. Human Rights Watch'ın dönem raporuna göre Srebrenitsa'daki nüfus, yetersiz gıda, su ve barınma koşullarında dünyadan izole bir biçimde yaşıyor; güvenliği ise sadece birkaç yüz hafif silahlı barış gücü ve giderek inandırıcılığını yitiren NATO hava saldırısı tehdidi tarafından garanti ediliyordu. Aynı döneme ilişkin diğer derlemeler de Temmuz 1995'te kentte yaklaşık 400 hafif silahlı ve yetersiz ikmal edilmiş Hollandalı barış gücünün kaldığını, Bosnalı Sırp saldırısına karşı talep edilen hava desteğinin ise gecikmeli ve etkisiz kaldığını göstermektedir.

Askerî-stratejik düzlemde Srebrenitsa rastgele seçilmiş bir hedef değildi. Krstić Temyiz Kararı'nın özetinin de gösterdiği gibi, Srebrenitsa ve çevresindeki Podrinje bölgesi Bosnalı Sırp liderlik için büyük stratejik öneme sahipti; çünkü Srebrenitsa'nın düşmesi, Bosnalı Sırp siyasal projesinin coğrafi sürekliliği ve Sırbistan'la bağlantısı bakımından kritik görülüyordu. ICTY, bu stratejik önemin, Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslüman nüfusun yok edilmesini sıradan bir askerî başarı olmaktan çıkarıp daha geniş bir kurucu siyasî projenin parçası haline getirdiğini özellikle vurguladı.

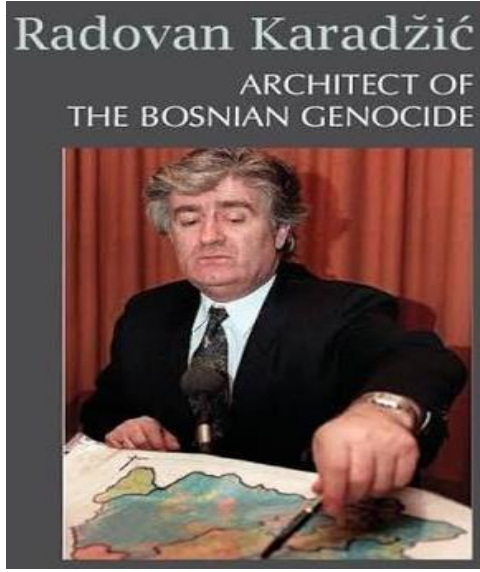

11 Temmuz 1995'te Bosnalı Sırp güçleri kenti ele geçirdiğinde, Boşnak siviller Potočari'deki BM üssüne sığındı; yaklaşık 25.000 mülteci Hollandalı birliğin mini güvenli alanına akın etti. Ardından erkekler sistematik biçimde kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan ayrıldı; 14 Temmuz'dan itibaren Bratunac, Kravica, Orahovac ve başka infaz sahalarında kitlesel öldürmeler düzenli bir plana dönüştü. **ICTY ve IRMCT yargılamaları, bu sürecin dağınık bir intikam dalgası değil, emir-komuta ve lojistik koordinasyon içeren bir imha operasyonu olduğunu ortaya koydu.**

BİREYSEL CEZAİ SORUMLULUK, ÖZEL KAST VE KOMUTA SORUMLULUĞU

Srebrenitsa'nın bireysel ceza sorumluluğu bakımından önemi, yalnızca failerin cezalandırılmasından değil, **soykırımın zihnî unsurunun** nasıl ispatlanacağına dair içtihadı olgunlaştırmasından gelir. ICTY ve IRMCT, Srebrenitsa bağlantılı suçlar nedeniyle toplam 20 kişiyi yargılamış; bunların büyük kısmı hakkında kesinleşmiş mahkûmiyetler kurulmuştur. Bu davalar, soykırımın sadece maddi fiillerden ibaret olmadığını; belirleyici unsurun korunan grubu kısmen ya da tamamen yok etmeye yönelik **dolus specialis**^{8,9} olduğunu netleştirmiştir.

Radovan Karadžić (Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı) davası, siyasî liderliğin soykırım içindeki merkezî rolünü görünür kılmıştır. ICTY'nin karar özetine göre Karadžić, SDS'nin kurucu figürlerinden biriydi; Republika Srpska'nın başkanı ve silahlı kuvvetlerin en üst komutanıydı. Mahkeme, onun Srebrenitsa JCE'sine katıldığını; Bosnalı Müslüman erkeklerin öldürülmesi ve kadınlar, çocuklar ile yaşlıların zorla uzaklaştırılması planını paylaştığını; hatta "Srebrenitsa'daki eli silah tutan tüm Bosnalı Müslüman erkeklerin öldürülmesi" yönündeki kastın, "Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslümanların grup olarak yok edilmesi" kastına eşdeğer olduğunu belirledi. Karadžić ilk derece mahkûmiyetinde 40 yıl ceza aldı, temyizde cezası **müebbet hapse** çevrildi.

Ratko Mladić (Bosna Sırp Ordusu'nun Başkomutanı) davası ise askerî komutanlığın doğrudan operasyonel rolünü kristalize etti. IRMCT kayıtlarına göre Mladić, 12 Mayıs 1992'den itibaren VRS Ana Karargâh Komutanıydı; ilk derece mahkemesi onu Srebrenitsa'daki soykırım dâhil soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş hukukunun ihlallerinden suçlu buldu; Temyiz Dairesi 2021'de mahkûmiyetleri ve **müebbet hapis** cezasını onadı. Aynı dosya, Mladić'in yalnızca müşterek suç planlarına iştirak etmekle değil, ayrıca Statü'nün 7(3). Maddesi uyarınca üst olarak, yani emri altındaki güçler üzerindeki etkili kontrolü sayesinde suçları önleme veya cezalandırma yükümlülüğünü yerine getirmemekle de ilişkilendirildiğini gösterir.

⁸ Dolus specialis (özel kast), uluslararası ceza hukukunda özellikle soykırım suçunu diğer uluslararası suçlardan ayıran en önemli zihinsel (ma nevi) unsurdur. Basit bir ifadeyle, failin yalnızca yasaklanan fiili işlemeyi istemesi değil, korunan bir grubu tamamen veya kısmen yok etme amacıyla hareket etmesi gerekir. Soykırım suçunun "ayırt edici unsuru" olarak kabul edilen dolus specialis, 1948 Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde yer alan şu ifadeden doğar: "...ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu tamamen veya kısmen yok etme kastıyla..."

⁹ Askerî operasyonlar ve bunlara eşlik eden eylemler, yalnızca askerî hedeflere yönelik bir harekâtın sonucu mudur; yoksa korunan bir grubu tamamen veya kısmen yok etmeye yönelik özel kastın (dolus specialis) varlığına işaret eden yeterli deliller mevcut mudur? Gazze'de bu soruların cevabının netleşmiştir!

Radislav Krstić (Bosnalı Sırp general) temyiz kararı ise özel kastın sınırlarını belki de en öğretici biçimde çizmiştir. Temyiz Dairesi, soykırımın “insanlığın bildiği en ağır suçlardan biri” olduğunu ve bu nedenle mahkûmiyet için özgül kastın açık biçimde kanıtlanması gerektiğini vurguladı. Krstić bakımından, soykırım kastının bizzat sanıkta tam olarak ispatlanamadığı ölçüde “baş fail” niteliği düşürüldü; buna karşılık, VRS Ana Karargâhının soykırım kastını bildiği ve Drina Kolordusu kaynaklarını kullanmalarına izin vererek öldürmelere esaslı katkı sunduğu için **soykırımı yardım ve yataklık** sorumluluğu sürdürüldü. Bu ayırım, dolus specialis’in soyut bir ideolojik nefret değil, failin belirli bir yok etme projesine bağlanabilir zihnî yönelimi olduğunu öğretmiştir.

Komuta sorumluluğu bakımından Srebrenitsa içtihadı ayrıca iki önemli noktayı netleştirdi. Birincisi, **etkili kontrol** ceza hukukunda, devlet sorumluluğundaki isnat testinden farklı bir işleve sahiptir: burada mesele, bir üst’ün astlarının fiillerini devlete isnat ettirmek değil, üst’ün astlarını önleme veya cezalandırma bakımından maddi yeteneğe sahip olup olmadığını belirlemektir. IRMCT içtihadı, de jure yetkinin tek başına yeterli olmadığını; asıl aranması gerekenin, suçları önleme veya suçluları cezalandırma konusunda **maddi imkân ve fiilî denetim** olduğunu açıkça söyler. İkincisi, bu sorumluluk yalnızca askerî komutanlarla sınırlı değildir; **sivil üstler de fiilî denetimleri varsa aynı doktrine tabi olabilir**.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER’İN SORUMLULUĞU, NEDEN ELEŞTİRİLDİĞİ VE R2P’(Responsibility to Protect)¹⁰’YE ETKİSİ

Birleşmiş Milletler’in Srebrenitsa’daki rolü en sert biçimde şu nedenle eleştirildi: BM, bir alanı “güvenli bölge” ilan etmiş, o alanın korunacağına ilişkin beklenti yaratmış, fakat bu beklentiyi yerine getirecek ne yeterli askerî kapasiteyi ne de açık siyasî karar zincirini sağlayabilmiştir. Güvenlik Konseyi kararları güçlü bir koruma vaadi içerirken, sahadaki birliklerin hafif silahlı ve sınırlı yetkili olması; hava gücü talebinin ağır bürokratik ve siyasî onaya bağlı kalması; Bosnalı Sırp kuvvetlerin rehin alma ve baskı taktikleri karşısında caydırıcılığın çökmesi, BM barış koruma modelinin Srebrenitsa’da fiilen iflas etmesine yol açtı. BM’nin 1999 tarihli **The Fall of Srebrenica** raporu bu zinciri resmî olarak belgeledi; dönemin uluslararası basınında BM’nin kendi başarısızlığını “hata, yanlış muhakeme ve karşısındaki kötülüğün mahiyetini kavrayamama” biçiminde özetlediği aktarıldı.

Bununla birlikte, **BM’nin hukukî sorumluluğu** meselesi siyasal eleştiriden ayrıdır. Uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin ILC (International Law Commission)¹¹ Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu taslağına göre, bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı her fiili onun sorumluluğunu doğurur; örgüt de tıpkı devlet gibi tam giderim yükümlülüğü altına girebilir. Ne var ki Srebrenitsa bakımından bu sorumluluğu esas hakkında tespit eden bir uluslararası mahkeme kararı bulunmamaktadır. Bunun başlıca sebebi, **Mothers of**

¹⁰ Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect – R2P), 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi’nin 138 ve 139. paragraflarında kabul edilen ve her devletin kendi nüfusunu soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma yönündeki birincil sorumluluğunu; devletin bu yükümlülüğü yerine getirememesi hâlinde ise uluslararası toplumun Birleşmiş Milletler Şartı çerçevesinde uygun ve kolektif tedbirleri değerlendirme sorumluluğunu ifade eden normatif bir ilkedir.

¹¹ Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu (International Law Commission – ILC), devlet sorumluluğuna ilişkin uluslararası teamül hukukunu büyük ölçüde kodifiye eden Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Dolayı Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Maddeler (Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts – ARSIWA) metnini 2001 yılında kabul etmiş; bu metin daha sonra Uluslararası Adalet Divanı (ICJ) başta olmak üzere uluslararası yargı organlarının devlet sorumluluğuna ilişkin içtihatlarının temel referans kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Yani ILC; mahkeme değildir, karar organı değildir. Uluslararası hukuku sistematik hale getiren, taslak sözleşmeler ve taslak maddeler hazırlayan uzman hukukçulardan oluşan bağımsız bir organdır.

Srebrenica davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin BM bağıışıklığını mutlak biçimde koruması ve Hollanda mahkemelerinin BM aleyhine esasa girememiş olmasıdır. Başka bir deyişle, BM siyasi ve ahlaki olarak ağır biçimde eleştirilmiş; fakat yargısal düzlemde, bağıışıklık duvarı onun sorumluluğunun esas bakımından test edilmesini büyük ölçüde engellemiştir. ¹²

Alan	Srebrenitsa (1995)	Gazze
BM'nin sahadaki rolü	UNPROFOR ve Dutchbat güvenli bölgeyi korumakla görevliydi.	BM'nin Gazze'de koruma görevi olan silahlı bir barış gücü bulunmamaktadır.
Temel eleştiri	Güvenli bölgeyi fiilen koruyamadı.	Güvenlik Konseyi'nin etkili ve zamanında ortak hareket edememesi nedeniyle kolektif güvenlik sistemi eleştirilmektedir.
Hukuki tartışma	BM'nin olası sorumluluğu ve bağıışıklığı.	Devletlerin yükümlülükleri, insancıl hukuk, Soykırım Sözleşmesi ve BM organlarının işlevselliği.
R2P ile ilişkisi	R2P'nin doğmasına neden olan olaylardan biri.	R2P'nin uygulanabilirliğini test eden güncel örneklerden biri.
Sonuç	Operasyonel başarısızlık.	Kurumsal ve siyasi tikanıklık etkisi

Buna karşılık Hollanda yargısı, aynı olayda **devlet sorumluluğu** bakımından daha sınırlı ama somut bir sonuca ulaştı. Hollanda Yüksek Mahkemesi 2019’da, Srebrenitsa’nın düşüşüne kadar Dutchbat’ın fiillerinin BM’ye atfedildiğini; dolayısıyla Hollanda’nın bu safha için sorumlu tutulamayacağını söyledi. Ancak tahliye sürecinde ve özellikle 13 Temmuz 1995 akşamı üste kalan yaklaşık 350 erkek mülteci bakımından Hollanda’nın Dutchbat üzerinde **etkili kontrol** kullandığına ve bu kişilere içeride kalma seçeneği sunmamasının hukuka aykırı olduğuna karar verdi; sonuçta Hollanda devletin zararların **yüzde 10’u** oranında tazmin sorumluluğu doğdu. Bu karar, BM bağıışıklığı nedeniyle ulaşılamayan örgüt sorumluluğunun, en azından ulusal birlik sağlayan devlet bakımından sınırlı da olsa çevresinden dolanılabildiğini gösterdi.

HUKUKİ SONUÇLAR: SOYKIRIM İLE İNSANLIĞA KARŞI SUÇ AYRIMI, DELİL STANDARTLARI VE ULUSLARARASI SORUMLULUK HUKUKUNA ETKİLERİ

Srebrenitsa içtihadının belki de en kalıcı sonucu, **soykırım** ile **insanlığa karşı suç** arasındaki ayrımı pratik olarak netleştirmesidir. Soykırımda belirleyici unsur, korunan ulusal, etnik, ırksal veya dinsel grubu kısmen ya da tamamen yok etmeye yönelik **özel kast**tır. İnsanlığa karşı suçlarda ise esas olan, sivil nüfusa karşı yönelmiş **yaygın veya sistematik bir saldırı** içinde, bu saldırı bilgisiyle hareket edilmesidir. Bu yüzden aynı fiil olaylar hem soykırım hem de insanlığa karşı suç mahkûmiyetine dayanak olabilir; çünkü hukukten ispatlanması gereken unsurlar farklıdır. IRMCT içtihadı da özellikle bu nedenle aynı maddi olaylara ilişkin soykırım ve insanlığa karşı suç mahkûmiyetlerinin kümülatif olarak mümkün olduğunu belirtmiştir.

Srebrenitsa dosyaları, “etnik temizlik” söyleminin neden her zaman “soykırım” ile eşanlamlı olmadığını da gösterdi. Sadece zorla yerinden etme veya demografik mühendislik, tek başına soykırım sonucuna götürmez. Ancak Krstić ve Karadžić içtihadında görüldüğü üzere, erkek nüfusun sistematik olarak imhası ile kadın ve çocukların zorla uzaklaştırılması birlikte değerlendirildiğinde, amaç sadece nüfusu yerinden etmek değil, Srebrenitsa’daki Bosnalı Müslüman topluluğun toplumsal-fiziksel devamlılığını yok etmek olarak okunmuştur. Yani zorla nakil eylemi, öldürme fiillerinden kopuk bir “nüfus transferi” değil; belirli koşullarda yok etme kastının bağlamsal göstergesi haline gelmiştir.

Delil hukuku bakımından ise Srebrenitsa, uluslararası hukukun iki düzeyinde iki farklı ispat rejimini karşı karşıya getirdi. ICTY ve IRMCT, bireysel cezai sorumluluk için klasik ceza standardı olan **makul şüphenin ötesinde ispat** mantığıyla çalıştı. Buna karşılık ICJ, soykırım gibi “istisnai ağırlıktaki” devlet iddiaları için olguların **net olarak** ortaya konulmasını, yani Mahkeme’nin “tam anlamıyla ikna” olmasını aradı; önleme ve cezalandırma ihlalleri için de yine yüksek bir kesinlik eşiği uyguladı. Sonuç olarak ceza mahkemelerinde geliştirilen yoğun olgusal kayıt, ICJ’nin kararını besledi; fakat devlet isnadı ve devlet tarafından işlenmiş soykırım sonucuna ulaşmak bakımından daha sıkı bir ispat mimarisi devrede kaldı. **Bu durum, uluslararası sorumluluk hukukunda delil standardının maddi hukuku fiilen nasıl şekillendirdiğini en açık biçimde gösteren örneklerden biridir.**

¹² Srebrenitsa, Birleşmiş Milletler’in “operasyonel başarısızlığının”; Gazze ise Birleşmiş Milletler sisteminin “kurumsal ve siyasi felcinin” en belirgin örnekleridir. Srebrenitsa’da koruyacak güç vardı ancak yeterince koruyamadı; Gazze’de ise uluslararası hukukun işletilmesini sağlayacak siyasi irade, Güvenlik Konseyi’nin yapısal işleyişi nedeniyle oluşturulamadı. Gazze’de Uluslararası hukuk, kitlesel insan hakları ihlallerini önleyecek kurumsal araçlara sahip olmasına rağmen, büyük güç rekabetinin belirleyici olduğu krizlerde bu araçlar etkili biçimde işletilmedi. .

Srebrenitsa, aynı zamanda **adli delilin** uluslararası sorumluluk hukukundaki dönüştürücü etkisini de görünür kılmıştır. ICTY, 1996-2000 arasında açılan 21 toplu mezar yerinden elde edilen bulguları; hava fotoğraflarını; bağ, göz bağı ve mermi çekirdeği gibi fiziksel delilleri; tanık beyanlarını ve askeri kayıtları birlikte kullanarak infazların sistematik niteliğini kurdu. ICMP'nin DNA temelli metodolojisi, dağıtılmış ve ikincil mezarlara taşınmış kalıntıları aynı kişilere bağlayarak, failin delil karartma stratejisini bilimsel yöntemle boşa çıkardı. ICMP bugün, Srebrenitsa ve yakın çevrede kaybolan kişiler bakımından 7.000'in üzerinde kimlik tespiti yapıldığını, toplamda 8.000'den fazla kurbanın yüzde 90'ından fazlasının bilimsel süreçlerle hesaba katıldığını bildirmektedir. **Bu gelişme yalnızca ceza davalarını değil, tarihsel hakikatin inkârını zorlaştıran daha geniş bir uluslararası sorumluluk rejimini de güçlendirmiştir.**

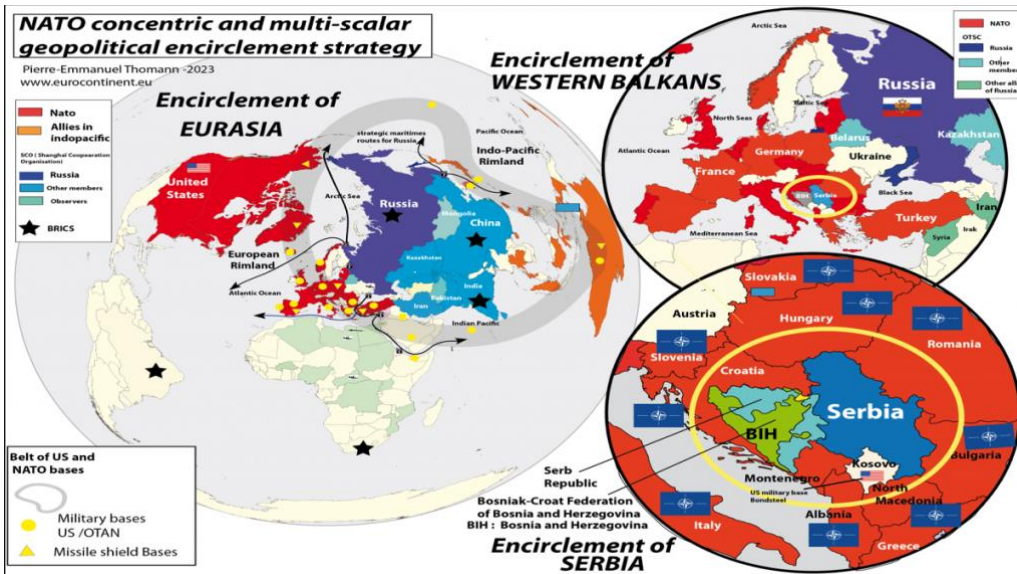
GÜNCEL BALKAN JEOPOLİTİĞİ VE MUHTEMEL RİSK ALANLARI

Bugünün Batı Balkanları 1990'ların ortasındaki gibi topyekûn savaşa gitmekte değildir; fakat bölge hâlâ **kurumsal çözülme, etnik kutuplaşma, inkârcı siyaset ve dış nüfuz rekabeti** nedeniyle kırılgandır. Genel olarak;

En kritik risk alanı yine **Bosna-Hersek'in anayasal-siyasal düzenidir**. Yüksek Temsilci'nin 2026 bahar raporu, ülkenin genel güvenlik durumunu "istikrarlı ama kırılgan" diye nitelendirmekte; Sırp Cumhuriyeti liderliğinin Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü sorgulayan söylemlerini, devlet kurumlarının yavaş yavaş "sökülmesini" ve etnik-dinsel nitelikli bölücü anlatıları temel riskler arasında saymaktadır. Aynı rapor, güvenlik boşluğu oluşmaması için EUFOR'un caydırıcı rolünün hâlâ belirleyici olduğunu açıkça vurgular. Avrupa Parlamentosu da 2026 değerlendirmesinde Bosna-Hersek liderlerini engellemeci siyaseti bırakmaya ve bölücü söylemi sonlandırmaya çağırıştır. Bu tablo, yakın vadeli en olası tehlikenin klasik cephe savaşı değil, **anayasal düzeni aşındıran ve güvenlik sektörünü zayıflatan kademeli krizler** olduğunu düşündürmektedir.

İkinci büyük risk hattı **Kuzey Kosova** ve genel olarak Belgrad-Priştine normalleşme sürecidir. NATO, 2026'da güvenlik durumundaki iyileşme nedeniyle KFOR konuşlanmasını kademeli olarak optimize etmeye başladığını duyurdu; ancak aynı anda bunun koşullara bağlı ve gerekirse geri çevrilebilir olduğunu, ayrıca kalıcı istikrar için Belgrad-Priştine diyalogunun tek sürdürülebilir yol olmaya devam ettiğini vurguladı. Avrupa Parlamentosu da Kosova'nın Avrupa perspektifi bakımından Sırbistan'la normalleşmenin ve Brüksel-Ohrid çerçevesinin uygulanmasının vazgeçilmez olduğunu belirtti. **Bu yüzden risk tamamen ortadan kalkmış değildir; yerel güvenlik olayları, paramiliter yapılanmalar, sembolik egemenlik adımları veya tek taraflı idari hamleler, düşük yoğunluklu ama hızla siyasileşebilen bir gerilim üretmeye devam etmektedir.**

Üçüncü ve daha yapısal risk alanı ise **soykırım inkârı ile savaş suçlarının yüceltilmesi** üzerinden yürüyen hafıza siyasetidir. BM'nin 2024 tarihli Genel Kurul kararı, 11 Temmuz'u Srebrenitsa Soykırımı için uluslararası anma günü ilan etmekle kalmadı; aynı zamanda Srebrenitsa soykırımının inkârını açıkça mahkûm etti ve devletleri yerleşik olguları eğitim yoluyla korumaya çağırdı. Bunun nedeni tarihî değil, günceldir: Bosna-Hersek içindeki ve bölgedeki inkârcı anlatılar yalnızca mağdurların onurunu zedelememekte; aynı zamanda yeni kuşaklara şiddeti meşrulaştıran, suçluyu kahramanlaştıran ve uzlaşma zeminini çürüten bir siyasî atmosfer üretmektedir. OHR'nin 2026 raporunda da etnik nefreti körükleyen ve Karadžić ile Mladić döneminin söylemsel kalıplarını yeniden dolaşıma sokan anlatıların altı çizilmiştir. Bu nedenle Balkanlar'daki risk analizi, yalnızca tank ve sınır hareketlerine değil, **hafıza rejimine** de bakmak zorundadır. Detaylandırırsak¹³;

<https://www.eurocontinent.eu/what-prospects-for-europe-and-the-serbian-world-in-the-new-geopolitical-configuration-triggered-by-the-conflict-in-ukraine/>

¹³ <https://yetkinreport.com/2026/03/24/bir-balkanlar-eksikti-sirbistan-hareketli-bosna-ve-kosovaya-dikkat/>

1. Kosova-Sırbistan Gerilimi

- **Risk Odağı:** Kosova'nın kuzeyinde yaşayan ve Belgrad tarafından desteklenen Sırp nüfusun, Priştine yönetiminin otoritesini tanınamaması.
- **Güncel Durum:** Plaka ve kimlik krizleriyle başlayan gerilimler, zaman zaman yerel ayaklanmalara ve KFOR/NATO güçleriyle çatışmalara dönüşmektedir.
- **Jeopolitik Boyut:** Sırbistan bu süreçte Rusya'nın diplomatik desteğini alırken, Kosova ise NATO entegrasyonuna odaklanıp savunma kapasitesini artırmaktadır.¹⁴

2. Bosna-Hersek ve Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) Krizi

- **Risk Odağı:** Milorad Dodik liderliğindeki Sırp Cumhuriyeti entitesinin merkezi devlet kurumlarını işlevsizleştirme ve Bosna'dan ayrılma (seçenekler arasında referandum) yönündeki söylemleri.
- **Güncel Durum:** Dayton Barış Antlaşması'nın dengeleri sarsılırken, Dodik'in ayrılıkçı adımları AB ve ABD yaptırımlarıyla karşılık bulmaktadır.
- **Jeopolitik Boyut:** Bu krizde Sırp yönetimi, Macaristan ve Rusya ile yakın ilişkiler sürdürürken, Batı bölgeyi doğrudan kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.

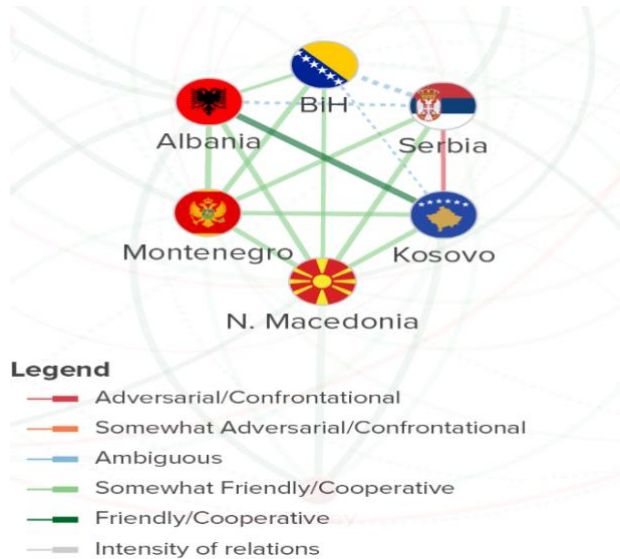
3. Kuzey Makedonya ve Arnavut Sorunu

- **Risk Odağı:** Kuzey Makedonya'daki etnik dengeler ve Bulgaristan ile yaşanan anayasal/tarihi kimlik krizleri AB üyelik sürecini tıkamaktadır. Bu durum, siyasette iç istikrarsızlıkları körüklemektedir.

4. Küresel Güç Rekabeti ve Etki Alanları

- **Avrupa Birliği (AB):** Genişleme politikalarını "jeopolitik zorunluluk" olarak gören AB, bölgeyi Rus ve Çin etkisinden uzak tutmak için diplomatik ve ekonomik araçları kullanmaktadır.
- **Yunanistan:** Bölgedeki ekonomik yatırımlarını ve AB fonlarını kullanarak Batı Balkanlar'da diplomatik nüfuzunu hızla artırmaktadır.
- **Türkiye:** Tarihi ve kültürel bağları, yatırımları ve savunma sanayii iş birlikleri (İHA satışları gibi) ile bölgede kilit bir aktör olmaya devam etmektedir. Bu durum AB ve Yunanistan ile rekabet alanları yaratmaktadır.

Buradan daha genel bir sonuç çıkarılabilir: Srebrenitsa benzeri risk alanları, çoğu zaman doğrudan “savaş ilanı” biçiminde değil; kurumsal felç, dışlayıcı milliyetçi dil, güvenlik sektörünün siyasallaştırılması, uluslararası caydırıcılığın zayıflaması ve mağdur toplulukların korunmasız bırakılması şeklinde birikir. Bosna-Hersek'te devlet kurumlarının aşınması, Kuzey Kosova'da normalleşme sürecinin kırılganlığı ve bölge genelinde inkâr siyaseti bu nedenle yakından izlenmelidir. Srebrenitsa'nın en sert dersi de tam burada yatar: kitlesel vahşetlerin hukuken adlandırılması çoğu zaman olaydan sonra gelir; asıl belirleyici olan, **erken uyarı işaretleri karşısında siyasi iradenin zamanında devreye girip girmediğidir.**

SREBRENİTZA SOYKIRIMI VE İSRAİL'İN GAZZE'DEKİ VAHŞETİ

Srebrenitsa içtihadının devlet sorumluluğu hukukuna bıraktığı en önemli miraslardan biri, devlet dışı silahlı aktörlerin eylemlerinin devlete atfedilmesinde uygulanacak "effective control" standardının açıklığa kavuşturulmasıdır. ICJ, *Nicaragua* (1986) ve daha sonra *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* (2007) kararlarında, yalnızca finansman, silahlandırma, eğitim veya siyasi desteğin devlet sorumluluğu için yeterli olmadığını; ilgili devletin uluslararası hukuka aykırı fiilin işlendiği belirli operasyon üzerinde talimat, yönlendirme veya etkin kontrol kurduğunun gösterilmesi gerektiğini kabul etmiştir.

¹⁴ <https://www.sde.org.tr/haber/bosna-da-secim-kurulu-bosnali-sirp-lider-milorad-dodik-i-siyasi-yasak-karari-sonrasi-cumhurbaskanligi-gorevinden-aldi-haberi-59735>

Bu çerçeve, günümüzde Gazze ve çevresindeki çatışmalarda adı geçen çeşitli devlet dışı aktörler bakımından da önem taşımaktadır. Son dönemde uluslararası basın ve çeşitli raporlarda, İsrail'in Batı Şeria'daki bazı radikal yerleşimci gruplarına karşı yeterli müdahalede bulunmadığı, Gazze'de Hamas karşıtı bazı yerel silahlı oluşumlarla temas kurduğu veya insani yardım güvenliği amacıyla belirli aşiret yapılarıyla iş birliği yaptığı yönünde ciddi tespitler mevcuttur. Benzer şekilde, geçmişte İsrail'in Suriye'nin güneyindeki bazı silahlı gruplarla sınırlı taktiksel ilişkiler geliştirdiğine ilişkin değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bu olgular, devlet sorumluluğu bakımından ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Uluslararası sorumluluk hukuku açısından belirleyici soru, bu grupların İsrail'den destek alıp almadığı değil, söz konusu grupların işlediği belirli uluslararası hukuka aykırı fiiller üzerinde İsrail'in ARSIWA Madde 8 anlamında "instruction, direction or control" sağlayıp sağlamadığıdır. Başka bir ifadeyle, silah temini, mali yardım, istihbarat paylaşımı veya lojistik destek tek başına devlet sorumluluğu doğurmaz. Devlet sorumluluğunun kurulabilmesi için, söz konusu eylemin gerçekleştirilmesinde devletin operasyonel karar alma sürecini yönlendirdiği veya fiili denetim kurduğu yeterli delillerle ortaya konulmalıdır.

Bu bağlamda İsrail'in kullandığı veya desteklediği belirtilen başlıca devlet dışı silahlı aktörler; **radikal Yahudi yerleşimci gruplar**, Gazze'deki **yerel klanlar/aşiret milisleri** ve sınır ötesi çatışmalarda desteklenen **muhalif gruplardır**.

1. Radikal İsrailli Yerleşimci Gruplar:

Batı Şeria'da faaliyet gösteren bazı radikal ve aşırılık yanlısı yerleşimciler, devlet dışı silahlı aktörler olarak tanımlanmaktadır. Bu gruplar genellikle ideolojik saiklerle organize olmakta ve zaman zaman Filistinli sivillere ve mülklere yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirmektedir.¹⁵

2. Gazze'deki Yerel Milisler ve Aşiret Yapıları:

İsrail'in Gazze'deki operasyonları sırasında, özellikle insani yardımların dağıtımı ve Hamas karşıtı denetimin sağlanması amacıyla belirli yerel aşiretlerle (örneğin Han Yunus ve Refah bölgesindeki Hamashah/Abu Shabab gibi klanlar) iş birliği yaptığı ve bu grupları silahlandığı rapor edilmiştir. "Popüler Güçler" (Popular Forces) gibi isimlerle anılan bu gruplar, bölgede asayiş sağlama ve Hamas unsurlarını tasfiye etme amacıyla İsrail tarafından desteklenen vekalet güçleri olarak faaliyet göstermiştir.¹⁶

3. Sınır Ötesi Vekaletler ve Yabancı Savaşçılar:

İsrail'in bölgesel güvenliğini sağlamak için Lübnan ve Suriye gibi komşu ülkelerde kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden çeşitli yerel milis güçleriyle (Özgür Suriye Ordusu'nun bazı unsurları veya sınır bölgelerindeki Hristiyan/Dürzi milisler gibi) taktiksel ve lojistik ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Ayrıca dünyanın çeşitli yerlerinden İsrail ordusuna (IDF) katılan gönüllü yabancı savaşçılar da devlet destekli bireysel silahlı aktörler arasında değerlendirilmektedir.¹⁷

Bu noktada Srebrenitsa içtihiadı önemli bir karşılaştırma sunmaktadır. ICJ, Bosnalı Sırp Ordusu ile Sırbistan arasındaki yoğun askerî, mali ve siyasi bağları kabul etmiş; ancak Srebrenitsa operasyonunun planlanması ve icrası üzerinde Sırbistan'ın effective control sahibi olduğunun ispatlanamadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle katliam, bireysel failer bakımından soykırım olarak nitelendirilirken, aynı fiiller doğrudan Sırbistan Devleti'ne atfedilmemiştir.

Gazze bağlamında gelecekte uluslararası bir mahkeme, İsrail tarafından desteklendiği iddia edilen devlet dışı silahlı grupların belirli eylemlerini inceleyecek olursa, sadece temel mesele bu grupların varlığı veya desteklenmesi değil; ilgili fiiller üzerinde İsrail'in etkin kontrolünün somut delillerle ispat edilip edilemeyeceği olacaktır. Bu nedenle Srebrenitsa içtihiadı, Gazze'de devlet dışı aktörlerin kullanıldığı iddialarının hukuki değerlendirilmesinde önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

GAZZE İÇİN SONUÇLAR

Buradan daha genel bir sonuç çıkarılabilir: Srebrenitsa benzeri kitlesel suç riskleri çoğu zaman açık bir savaş ilanı ile başlamaz; aksine kurumsal felç, dışlayıcı ve kutuplaştırıcı söylemler, güvenlik aygıtının siyasallaşması, sivillerin korunmasına yönelik mekanizmaların zayıflaması, uluslararası caydırıcılığın etkisini kaybetmesi ve mağdur toplulukların giderek daha kırılgan hâle gelmesi gibi süreçlerin zaman içerisinde birikmesiyle ortaya çıkar. Bosna-Hersek'te devlet kurumlarının aşınması, Kuzey Kosova'da normalleşme sürecinin kırılganlığı ve bölge genelinde inkâr siyaseti bu nedenle dikkatle izlenmesi gereken yapısal risk alanlarıdır. **Srebrenitsa'nın en önemli hukuki ve siyasal dersi de burada yatmaktadır: Kitlesel vahşetlerin hukuki niteliği çoğu zaman olaylardan sonra uluslararası mahkemeler tarafından belirlenmektedir; oysa uluslararası hukukun gerçek başarısı, bu suçların**

¹⁵ <https://www.brookings.edu/articles/extremist-israeli-settlers-are-nonstate-armed-actors/>

¹⁶ <https://www.newarab.com/news/who-are-isis-linked-gaza-militia-backed-israel>

¹⁷ <https://www.insamer.com/tr/israillin-gazzedeki-yabanci-terorist-savascilari-ve-terorle-kuresel-mucadelenin-kodlari.html>

gerçekleşmesini önleyebilecek erken uyarı mekanizmalarının ve siyasi iradenin zamanında harekete geçirilmesinde ölçülmelidir.

Bu perspektiften bakıldığında Gazze, Srebrenitsa sonrasında geliştirilen uluslararası koruma rejiminin günümüzde karşı karşıya bulunduğu en önemli sınamalardan birini oluşturmaktadır. Gazze'de yaşanan olayların uluslararası hukuki niteliği konusunda çeşitli uluslararası yargı süreçleri devam etmektedir. Bununla birlikte, Uluslararası Adalet Divanı'nın geçici tedbir kararlarında vurguladığı üzere, ciddi ve telafisi güç zarar riski ortaya çıktığında uluslararası hukukun odağı yalnızca sonradan sorumluluk tespit etmek değil, öncelikle **koruma yükümlülüğünü fiilen işletmek olmalıdır**. Başka bir ifadeyle, uluslararası hukukun sınırı yalnızca gelecekte bir mahkemenin hangi hukuki nitelendirmeyi yapacağı değil; **riskin öngörülebilir hâle geldiği andan itibaren devletlerin ve uluslararası örgütlerin Soykırım Sözleşmesi'nden, uluslararası insancıl hukuktan ve Birleşmiş Milletler Şartı'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini etkili biçimde yerine getirip getirmediğidir**.

Bu bağlamda Gazze, uluslararası toplumun "önleme yükümlülüğü" ilkesini ne ölçüde hayata geçirebildiğinin güncel bir testi olarak değerlendirilmelidir. Srebrenitsa'nın ardından geliştirilen normatif kazanımlar, kitlesel sivil kayıpları önlemeye yönelik somut ve zamanında tedbirlere dönüştürülemediğinden, uluslararası sorumluluk hukukunun caydırıcılığı ve Koruma Sorumluluğu (R2P) doktrininin inandırıcılığı ciddi biçimde sorgulanmaktadır. Bu nedenle **Srebrenitsa'nın uluslararası hukuka bıraktığı en önemli miras, geçmişte yaşanan bir trajediyi hukuken tanımlamaktan çok, gelecekte benzer trajedilerin yaşanmasını önleyecek kurumsal ve hukuki kapasiteyi güçlendirme yükümlülüğüdür**. Gazze tartışmaları da bu mirasın yalnızca teorik bir norm olarak mı kalacağını, yoksa uluslararası toplumun karar alma süreçlerine gerçekten yön verecek etkili bir hukuk ilkesi hâline gelip gelemeyeceğini gösterecek en önemli sınamalardan biri olarak tarihe geçmiştir.

SREBRENİTSA'DAN GAZZE'YE:

ARSIWA'NIN 16., 17. VE 41. MADDELERİ IŞIĞINDA DEVLET SORUMLULUĞUNUN DÖNÜŞÜMÜ

Srebrenitsa sonrasında devlet sorumluluğu tartışmalarının odağında büyük ölçüde ARSIWA'nın 8. maddesinde düzenlenen "etkin kontrol" (effective control) ölçütü yer almıştır. Yukarıda belirtilenlere ilave olarak; Gazze bağlamında uluslararası sorumluluk hukukunun tartışma eksenini önemli ölçüde değiştirmiştir. İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin (IDF) eylemleri, devlet organlarının fiilleri olarak;

ARSIWA'nın 4. maddesi uyarınca doğrudan İsrail Devleti'ne atfedilebildiğinden, hukuki tartışma çoğu durumda 8. maddeden ziyade, uluslararası hukuka aykırı fiiller karşısında **üçüncü devletlerin** sorumluluğu üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle güncel tartışmalar bakımından ARSIWA'nın 16., 17. ve özellikle 41. maddeleri daha belirgin hâle gelmiştir.

ARSIWA'nın 16. maddesi, bir devletin başka bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiiline, bu fiilin niteliğini bilerek yardım veya destek sağlaması durumunda uluslararası sorumluluğunun doğabileceğini öngörmektedir. Gazze bağlamında bu hüküm, özellikle üçüncü devletlerin İsrail'e sağladıkları askerî malzeme, silah sistemleri, istihbarat paylaşımı, lojistik destek veya diğer operasyonel katkılar bakımından önem arz etmektedir. 16. maddenin uygulanabilmesi için yardımın, uluslararası hukuka aykırı olduğu ileri sürülen fiille hukuken anlamlı bir bağlantı içinde olduğu ve destek sağlayan devletin ilgili fiilin hukuka aykırılığı konusunda gerekli bilgi düzeyine sahip bulunduğu derhal ispatlanmalıdır.¹⁸

ARSIWA'nın 17. maddesi ise bir devletin başka bir devleti uluslararası hukuka aykırı bir fiili işlemeye yönlendirmesi veya zorlaması hâlinde sorumluluğun doğabileceğini düzenlemektedir. Gazze bağlamında bu hüküm, özellikle üçüncü devletlerin İsrail'in askerî veya siyasi kararlarını yönlendirdiği ya da belirli operasyonları gerçekleştirmesi yönünde hukuken anlamlı bir baskı uyguladığı yönünde yeterli delillerin bulunması hâlinde teorik önem taşımaktadır. Bununla birlikte, mevcut uluslararası yargı pratiğinde 17. maddenin uygulanma alanı oldukça sınırlıdır ve bu hükmün somut olaylarda işletilebilmesi için yüksek düzeyde ispat gerekmektedir.

"Gazze bakımından en dikkat çekici gelişme ise ARSIWA'nın 41. maddesi çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu madde, emredici nitelikteki uluslararası hukuk kurallarının (jus cogens) ciddi ihlallerinde bütün devletlere yalnızca pasif bir tarafsızlık yükümlülüğü değil, aynı zamanda aktif davranış yükümlülükleri yüklemektedir. Buna göre devletler, ciddi ihlalin sona erdirilmesi amacıyla iş birliği yapmak, bu ihlalin yarattığı hukuka aykırı durumu meşru olarak tanımamak ve bu durumun sürdürülmesine yardım veya destek sağlamamakla yükümlüdür. Eğer uluslararası bir

¹⁸ Amerika Birleşik Devletleri (ABD): İsrail'e en büyük askeri ve istihbari desteği sağlayan ülkedir. İleri teknoloji savaş uçakları (F-35, F-15), hassas güdümlü mühimmatlar, hava savunma sistemleri bileşenleri tedarik etmekte ve istihbarat paylaşımı sağlamaktadır. Almanya: İsrail'in en büyük ikinci silah tedarikçisidir. Hava savunma sistemleri, tanksavar mühimmatları ve silah geliştirme teknolojileri sağlamıştır. Birleşik Krallık (İngiltere): Kritik askeri bileşenlerin, insansız hava araçlarının ve savaş uçaklarının parçalarının tedarik edilmesini sağlamaktadır. İtalya: Helikopterler ve deniz topçuları da dahil olmak üzere askeri donanım ve teçhizat sağlamıştır. Diğer Batılı Ülkeler (Kanada, Fransa): Mühimmat bileşenleri, zırhlı araç parçaları ve askeri lojistik malzeme desteği sağlamıştır. <https://aoav.org.uk/2026/more-than-50-countries-sent-military-goods-to-israel-during-gaza-assault-al-jazeera-finds/>

mahkeme belirli fiillerin jus cogens¹⁹ niteliğindeki kuralların ciddi ihlalini oluşturduğuna karar verirse, 41. madde yalnızca doğrudan faili değil, diğer devletlerin davranışlarını da uluslararası sorumluluk hukuku bakımından değerlendirmeye açacaktır.”

Bu yönüyle Gazze, devlet sorumluluğu hukukunda önemli bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Srebrenitsa'da temel soru, devlet dışı silahlı aktörlerin fiillerinin devlete atfedilip atfedilemeyeceği iken; Gazze'de tartışma giderek, uluslararası hukuka aykırı olduğu ileri sürülen fiiller karşısında üçüncü devletlerin hangi ölçüde hukuki sorumluluk üstlenebileceği noktasına da kaymaktadır. Dolayısıyla uluslararası sorumluluk hukukunun güncel gelişim çizgisi, yalnızca fail devletin davranışlarını değil, uluslararası toplumun geri kalanının eylem ve ihmallerini de hukuki incelemenin konusu hâline getirmektedir.

Bu çerçevede Gazze, Srebrenitsa sonrasında şekillenen devlet sorumluluğu hukukunun ikinci büyük sınavı olarak değerlendirilebilir. Srebrenitsa, etkin kontrol ve fiillerin devlete atfedilmesi sorununu açıklığa kavuşturmuş; Gazze ise, ARSIWA'nın 16., 17. ve 41. maddeleri bağlamında üçüncü devletlerin uluslararası hukuka aykırı fiiller karşısındaki yükümlülüklerinin kapsamını yeniden tartışmaya açmıştır. **Bu nedenle Gazze'de verilecek olası uluslararası yargı kararları, yalnızca İsrail'in sorumluluğunu değil, uluslararası toplumun ağır uluslararası suçlar karşısındaki hukuki yükümlülüklerinin sınırlarını da belirleme potansiyeline sahiptir. Bu konuda ICJ'deki görülen Güney Afrika / İsrail davası tarihi öneme sahiptir.**²⁰ (Bkz. EK)

SONUÇ

Srebrenitsa, uluslararası hukukun aynı anda hem gücünü hem sınırını gösteren bir eşik vakadır. Gücü şuradadır: ICTY, IRMCT ve ICJ sayesinde olayın tarihsel hakikati yargısal düzlemde kurumsallaşmış; soykırım, insanlığa karşı suç, komuta sorumluluğu, özel kast, devletin önleme yükümlülüğü ve uluslararası örgütlerin sorumluluğu gibi konular daha berrak biçimde tanımlanmıştır. **Sınırı ise şuradadır: bu hukukî berraklık, olayın zamanında önlenmesini sağlayamamış; isnat, delil ve bağışıklık rejimleri mağdurlar bakımından eksik bir adalet hissi bırakmıştır.**

ICJ kararı, devletin doğrudan fail sayılmadığı durumlarda bile önleme ve cezalandırma yükümlülüklerinin bağımsız hukukî ağırlığını ortaya koydu. ICTY ve IRMCT içtihadı, soykırımın özel kast unsurunu ve siyasî-askerî liderliğin ceza sorumluluğunu açıklığa kavuşturdu. BM'nin başarısızlığı ise R2P'nin normatif temelini güçlendirdi. Bugün Bosna-Hersek'te ve Kuzey Kosova'da görülen kırılğanlıklar karşısında **Srebrenitsa'nın gerçek anlamı, anma törenlerinde değil; erken uyarı, kurumsal dayanıklılık, inkârla mücadele ve gerektiğinde kararlı kolektif koruma mekanizmaları inşa edilip edilmediğinde ölçülecektir.**

Bu çerçevede Gazze, yalnızca Filistin halkının maruz kaldığı insani trajedinin değil, aynı zamanda uluslararası hukukun inandırıcılığının da sınıandığı bir örnek hâline gelmiştir. Eğer Srebrenitsa'nın ardından geliştirilen normatif kazanımlar, siyasi çıkarlar karşısında etkisiz bırakılırsa, uluslararası toplum bir kez daha **"bir daha asla"** ilkesinin yalnızca sembolik bir söylemden ibaret olduğu yönündeki eleştirilerle karşı karşıya kalacaktır. Buna karşılık, uluslararası hukuk kurumlarının, devletlerin ve Birleşmiş Milletler sisteminin Soykırım Sözleşmesi'nden doğan önleme yükümlülüklerini tutarlı ve ayırım gözetmeksizin uygulaması, Srebrenitsa'dan çıkarılan derslerin gerçekten hayata geçirildiğini gösterecektir.

Sonuç olarak, Srebrenitsa ile Gazze arasında kurulması gereken bağ; uluslararası hukukun her iki durumda da insan yaşamını koruma amacına ne ölçüde hizmet edebildiğinin değerlendirilmesidir. Srebrenitsa'nın hukuki mirası, uluslararası toplumun kitlesel suçlara karşı seçici değil, evrensel ve tutarlı bir yaklaşım benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Aksi hâlde uluslararası hukukun en temel ilkeleri olan insan onurunun korunması, devletlerin önleme yükümlülüğü ve cezasızlıkla mücadele ilkesi ciddi biçimde aşınacak; **Gazze, Srebrenitsa'dan sonra uluslararası toplumun bir kez daha geç kaldığı trajik bir örnek olarak tarihe geçme riski taşıyacaktır. Aynı risk Lübnan ve Suriye için de geçerlidir.**

¹⁹ Jus cogens, uluslararası toplumun tamamı tarafından kabul edilen ve hiçbir devletin anlaşmayla dahi bertaraf edemeyeceği emredici hukuk kurallarıdır. International Law Commission ve International Court of Justice içtihatlarında genel olarak aşağıdaki yasakların jus cogens niteliğinde olduğu kabul edilmektedir:

- Soykırım yasağı,
- Saldırı savaşı yasağı,
- İşkence yasağı,
- Kölelik yasağı,
- İnsanlığa karşı suçların yasaklanması,
- Temel uluslararası insancıl hukuk kurallarının ağır ihlalleri.

²⁰ "ICJ önündeki South Africa v. Israel davası henüz esas aşamasında sonuçlanmamıştır. Mahkeme bugüne kadar yalnızca geçici tedbir kararları vermiş; bu kararlar kapsamında Soykırım Sözleşmesi'nden kaynaklanan bazı hakların korunmasının gerekli olduğuna hükmetmiştir. Dolayısıyla Mahkeme, İsrail'in Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal ettiğine veya soykırım suçunu işlediğine ilişkin nihai bir karar vermemiştir. Bu hususlar, devam eden esas yargılamasının konusunu oluşturmaktadır." 21 Mayıs 2026 tarihinde ICJ, ikinci tur yazılı yargılamaya izin verdi.

Srebrenitsa deneyiminin en önemli dersi, uluslararası hukukun yalnızca geçmişte işlenmiş suçları cezalandıran bir mekanizma olmaması gerektiğidir. **Hukukun gerçek başarısı, kitlesel insan hakları ihlallerini gerçekleştirilmeden önce önleyebilmesinde yatmaktadır.** Bu nedenle Gazze bağlamında uluslararası toplumun hukuki ve ahlaki sorumluluğu, yalnızca gelecekte verilecek yargı kararlarını beklemekle sınırlı değildir. Soykırım Sözleşmesi'nin önleme yükümlülüğü, ciddi riskin ortaya çıktığı andan itibaren bütün devletleri, uluslararası örgütleri ve özellikle Birleşmiş Milletler organlarını etkili tedbirler almaya zorlayan pozitif bir yükümlülük doğurmaktadır.

KAYNAKÇA

Birincil kaynaklar:

- International Court of Justice, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, 26 Şubat 2007.
- International Court of Justice, 8 Nisan 1993 ve 13 Eylül 1993 tarihli geçici tedbir kararları.
- International Law Commission, *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts* ve ilgili yorumlar.
- International Law Commission, *Draft Articles on the Responsibility of International Organizations*.
- United Nations Security Council Resolutions 819 (1993) ve 836 (1993).
- UN General Assembly, *Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35: The Fall of Srebrenica*, A/54/549, 15 Kasım 1999.
- ICTY, *Prosecutor v. Radislav Krstić* Temyiz Kararı özeti.
- ICTY/IRMCT, *Prosecutor v. Radovan Karadžić* ve *Prosecutor v. Ratko Mladić* dava özetleri ve kesinleşmiş karar bilgileri.
- European Court of Human Rights, *Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands*.
- Hoge Raad, *Mothers of Srebrenica* kararı, 19 Temmuz 2019.

Tamamlayıcı ve kurumsal kaynaklar:

- International Commission on Missing Persons, Srebrenitsa DNA tespitlerine ve kayıpların hesabına ilişkin kurumsal veriler.
- United States Holocaust Memorial Museum, Srebrenitsa “safe area” ve Temmuz 1995 sürecine ilişkin tarihsel açıklamalar.
- Office of the High Representative, Bosna-Hersek’e ilişkin 2026 uygulama raporu.
- NATO, KFOR’un 2026 konuşlanma ve güvenlik değerlendirmelerine ilişkin açıklamaları.
- European Parliament, 2026 Batı Balkanlar ilerleme değerlendirmeleri.
- United Nations, Responsibility to Protect ve 2005 World Summit Outcome belgeleri.

Diğer Kaynaklar

- (<https://www.reuters.com/world/europe/any-attempt-break-up-bosnia-is-unacceptable-eus-kallas-warns-2025-04-08/?>)
- (<https://www.reuters.com/world/nato-will-gradually-adjust-strength-peace-support-mission-kosovo-over-next-year-2026-06-12/?>)
- (https://www.reuters.com/world/eu-candidate-countries-should-not-expect-membership-soon-serbias-vucic-says-2026-07-07/?utm_source=chatgpt.com)
- Federal Commission for Missing Persons; "Preliminary List of Missing and Killed in Srebrenica"; 2005
- Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Srebrenitsa'da soykırım olduğu sonucuna vardığı dava (Savcı v. Radislav Krstić)
- <http://edition.cnn.com/2016/03/24/europe/karadzic-war-crimes-verdict/index.html>
- ICTY, *Prosecutor vs Krstic*, Trial Chamber Judgement, Case No. IT-98-33-T, paras 43-46. 4 Haziran 2011
- Jodie Gaudet, (Ed.) (2008). 1001 Days That Shaped the World (İngilizce). Barron's Educational Series. s. 911. ISBN 0-7641-6135-0. In April 1993, the city of Srebrenica was declared a "safe area" by the United Nations.
- Institute for War and Peace Reporting, Tribunal Update: Briefly Noted (TU No 398, 18-Mar-05) 17 Ekim 2011
- "Judgement of the Supreme Court of the Netherlands, First Chamber, 12/03324 LZ/TT (English translation)" (PDF). 6 Eylül 2013.
- "Netherlands Supreme Court hands down historic judgment over Srebrenica genocide". Amnesty Int. 27 Eylül 2013.
- "Serbian president apologises for Srebrenica 'crime'". BBC News. 25 Nisan 2013.
- "UN Human Rights Chief welcomes resolution to commemorate 1995 genocide in Srebrenica". www.ohchr.org.
- "UN approves annual commemoration of 1995 Srebrenica genocide". www.euronews.com. 23 Mayıs 2024.

- <http://www.metronomfm.com/Haberler.asp?>
- Srebrenica Soykırı, Mehmet Koçak, Batu Yayıncılık, ISBN 978-605-368-048-2
- <http://www.dipsizkuyu.net/tarih/11927-srebrenitsa-katliami>.
- "Karadzic To Serve Remainder Of Life Sentence In British Prison". Radio Free Europe/Radio Liberty (İngilizce). 13 Mayıs 2021.
- Perry, Sally (1 Haziran 2021). "'Butcher of Bosnia', Radovan Karadzic, to serve out life sentence at Isle of Wight prison". Isle of Wight News from OnTheWight (İngilizce).

EK

ARSIWA Maddesi	Hukuki İçerik	Srebrenitsa (1995)	Gazze (Günümüz)
Madde 2	Uluslararası hukuka aykırı fiilin unsurları	Devlet sorumluluğunun iki şartı (atıf + ihlal)	İsrail'in eylemleri bakımından uluslararası yükümlülüklerin ihlali iddiaları değerlendirilmektedir.
Madde 4	Devlet organlarının fiillerinin devlete atfedilmesi	Bosnalı Sırp Ordusu Sırbistan'ın organı kabul edilmedi.	IDF'nin eylemleri doğrudan İsrail Devleti'ne atfedilir.
Madde 8	Talimat, yönlendirme veya etkin kontrol (Effective Control)	ICJ'nin en önemli tartışması. Sırbistan'ın VRS üzerindeki etkin kontrolü ispatlanamadı.	Devlet dışı aktörlerin (yerel milisler, aşiret grupları vb.) eylemleri bakımından gündemdedir.
Madde 16	Başka bir devletin hukuka aykırı fiiline yardım veya destek	İkincil planda kaldı.	Üçüncü devletlerin askerî, ekonomik veya istihbarî desteği bakımından güncel tartışmaların merkezinde.
Madde 17	Başka bir devleti hukuka aykırı fiile yönlendirme veya kontrol etme	ICJ tarafından uygulanmadı.	Üçüncü devletlerin yönlendirme veya baskı iddiaları bakımından teorik önem taşıyor.
Madde 18	Başka bir devleti hukuka aykırı fiile zorlama	Uygulanmadı.	Gazze bağlamında şu ana kadar sınırlı tartışma alanı bulmuştur.
Madde 31	Tam giderim (Full Reparation)	Bosna'nın zararlarının giderilmesi tartışıldı.	Muhtemel uluslararası sorumluluk hâlinde tazmin rejimini gündeme getirir.
Madde 34-37	Giderim türleri (Restitution, Compensation, Satisfaction)	Devlet sorumluluğunun sonuçları bakımından önemlidir.	Gelecekte olası sorumluluk hâlinde uygulanabilecek rejimi işaret eder.
Madde 40	Jus cogens normlarının ciddi ihlali	Soykırım yasağı bakımından teorik öneme sahiptir.	Gazze'de emredici normların ciddi ihlali iddiaları çerçevesinde önem kazanmıştır.
Madde 41	Jus cogens ihlallerinde bütün devletlerin yükümlülükleri	Srebrenitsa sonrasında teorik önem kazandı ancak davanın merkezinde değildi.	Günümüzde en yoğun tartışılan ARSIWA hükmü. Tanımama, yardım etmeme ve iş birliği yükümlülükleri bakımından kritik önemdedir.

Prof. Dr. Murat KOÇ / Çağ Üniversitesi Bölgesel Güvenlik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi